

Luciano Canfora

Τα Διακόσια Χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης και η ανατροπή του κομμουνισμού στις Ανατολικές χώρες έδωσαν την ευκαιρία σε ορισμένους ιστορικούς να κάνουν μια νέα, μεροληπτική ανάγνωση της Επανάστασης και του Ναζισμού.

ΕΙΤΕ ΠΡΟΚΛΗΘΗΚΕ είτε επιταχύνθηκε από την πολιτική και κρατική κατάρρευση των Ανατολικών χωρών, η κρίση που περνά η αριστερά είχε αξιοσημείωτες συνέπειες σε ιστοριογραφικό επίπεδο, στις οποίες και αναφερόμαστε εδώ με τη διατύπωση «ιστοριογραφία της παλινόρθωσης». Ο ίδιος ο όρος «παλινόρθωση» παραπέμπει εξάλλου σε αναλογίες με τη περίοδο που ακολούθησε το 1815. Και τότε, όπως και σήμερα, μια «μακρά επανάσταση» έφθανε στο τέρμα της, και μπορούμε να θέσουμε το ερώτημα αν πρόκειται να πολλαπλασιαστούν, όπως μετά το 1815, οι κριτικές ιστοριογραφικές μελέτες που αναμοχλεύουν την περίοδο αυτή η οποία έχει μόλις τελειώσει. Όσον αφορά εμένα προσωπικά, ποτέ δεν μπόρεσα να εκτιμήσω ακριβώς την έννοια της έκφρασης «μαρξιστική ιστοριογραφία», έτσι όπως επανέρχεται συχνά στη σημερινή vituperatio, καθώς και στην πρόξα του «μη εξαγωγίμου» Damial και των μιμητών του. Ξέρω απλώς ότι το επάγγελμα του ιστορικού ερευνητή είναι κατ' εξοχήν ένα επάγγελμα όπου μια αρχική «θέση», ιδεολογική ή φιλοσοφική, συχνά καταλήγει να υπονομιεύεται από την ίδια τη συγκεκριμένη έρευνα. Αυτό είναι το επάγγελμα του ιστορικού, έτσι όπως άρρεσε στον Cantimori να το ορίζει: υπάρχει μια καλή και μια κακή έρευνα, ένας καλός ή ένας κακός τρόπος να διηγείσαι την ιστορία, περισσότερο από μια «μαρξιστική» ή «ανταρξιστική» έρευνα.

Ο Θουκυδίδης, ο Πολύβιος, ο μαρξισμός...

Εδώ και πολλές δεκαετίες, η δυτική ιστοριογραφία υπήρξε το θέατρο ενός βαθύ και γόνιμου συγκρητισμού. Το φαινόμενο όμως αυτό, αν το καλοεξετάσουμε, έχει ρίζες, πολύ πιο παλιές: θα έλεγα μάλιστα ότι, από τις απαρχές της ιστοριογραφίας, είναι ο μόνος τρόπος ανάπτυξης που γνώρισε ποτέ. Κανένας ιστορικός που είναι άξιος αυτού του ονόματος δεν μπορεί να παρακάμψει τις διδαχές του Θουκυδίδη ή του Πολύβιου. Και από τον Θεόπομπο και μετά, κάθε ιστορικός γνωρίζει ότι οφείλει, αν εμπλακεί στη μελέτη της στρατιωτικής ή της οικονομικής πραγματικότητας, να εξερευνήσει επίσης μέσα σε όλη του την πολυπλοκότητα και το πεδίο των ψυχολογικών, ανθρωπίνων και πολιτισμικών πραγματικοτήτων των συντελεστών της ιστορίας. Αξιωματικό πρότυπο της προσέγγισης αυτής παραμένει το «πορτραίτο» του Φιλίππου της Μακεδονίας από τον Θεόπομπο. Στην ιστοριογραφία, τα εσωτερικά στον κλάδο πρότυπα μετρούν πράγματι περισσότερο από τα επικρατούντα φιλοσοφικά ρεύματα. Είναι κάπως γελοίο να

σκέφτεται κανείς πως η ανακάλυψη της αποφασιστικής σημασίας της οικονομίας ως συντελεστή της ιστορίας είναι αποκλειστικά έργο του Μαρξ και των «Μαρξιστών»: όποιος ισχυρίζεται κάτι τέτοιο, δεν έχει διαβάσει ούτε το *L' économie publique des Athéniens* του Boeckh ούτε Θουκυδίδη.

Βεβαίως, σε ένα πιο πρόσφατο παρελθόν, οφείλουμε την προβολή του κεντρικού ρόλου του οικονομικού παράγοντα στην προώθηση που δόθηκε από τα γραπτά του Μαρξ, προσέγγιση που μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο βάσιμη ανάλογα με το υπό εξέταση συμβάν ή περίοδο. Οι θρησκευτικοί ή ιερατικοί παράγοντες, σε μιαν αρχαϊκή κοινωνία, μπορούν να εξηγήσουν την κήρυξη ενός πολέμου, κατά τον ίδιο τρόπο που η πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών, μετά το «Δόγμα Μονρόε» τουλάχιστον, μπορεί να εξηγηθεί από τις χρηματιστηριακές διακυμάνσεις. Όπως σημείωνε πολύ σωστά ο Paul Sweezy, εδώ και πολύ καιρό, στον ατολισμό του σχετικά με τον μισό αιώνα αγγλοαμερικανική ιστοριογραφία πάνω στον σύγχρονο κόσμο: «Η έννοια του ιστορικού υλισμού έγινε αποδεκτή από όλους τους ερευνητές των κοινωνικών επιστημών, χωρίς ίσως καν να γνωρίζουν την καταγωγή της» (*Le Manifeste des communistes cent ans après*, *Monthly Review*, Αύγουστος 1994). Αντίστροφα, ο ίδιος ο «μαρξισμός» γονιμοποιήθηκε στη Δύση, από όλα όσα ήρθαν μετά από αυτόν, όπως παρατηρούσε ο Antonio Banfi σε ένα κείμενό του που δημοσιεύθηκε μετά το θάνατό του, το 1960, σύμφωνα με το οποίο «από τις απαρχές του, ο μαρξισμός αντλεί από τα πιο ζωντανά και τα πιο πλούσια ρεύματα της σύγχρονης σκέψης» (*Società*, Μάιος 1960, σελ. 368).

Αν περάσουμε σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, οι απόπειρες κατάταξης είναι συχνά λυπηρές. Ο Santo Mazzarino υπήρξε τάχα μαρξιστής; Στο μεγαλοφές έργο του *Traité d' Histoire romaine*, αναπτύσσει το θέμα της διαλεκτικής των τάξεων, σε σχέση με τις νομισματικές διακυμάνσεις, επίσης όμως εκθέτει την αυξανόμενη δύναμη της Εκκλησίας στους κόλπους της Αυτοκρατορίας και τις πνευματικές μεταβολές που επέφερε ο χριστιανισμός. Το βιβλίο του είναι τάχα «μαρξιστικό» (λόγω της μελέτης των νομισματικών διακυμάνσεων) ή «ιδεαλιστικό» (λόγω της βαρύτητας που δίνεται στις θρησκευτικές ανακατατάξεις); Θα μπορούσαμε να θέσουμε το ίδιο ερώτημα αναφορικά με το *Eretici italiani del Cinquecento* του Cantimori, ή ακόμη και με το *Storicità dell' arte classica italiana* του Bianchi Bandinelli. Στην εισαγωγή αυτού του τελευταίου, ο «μαρξιστής» αρχαιολόγος περιέγραφε με ακρίβεια την καθυστέρηση που είχε σημειωθεί στην ιστορία της τέχνης στην Ε.Σ.Σ.Δ., και που οφειλόταν, κατά τον συγγραφέα, σε μια κακή σύζευξη των παραδόσεων της παλαιάς έρευνας και της βαρύτητας του ιδεολογικού μηχανισμού.

Η Επανάσταση, ιδού ο εχθρός

Όσον αφορά τις συγκεκριμένες πλευρές της έρευνας, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξε ιστοριογραφική σύγκρουση εντελώς το αντί-

θετο. Στη Δύση, εδώ και δύο αιώνες, το κεντρικό αντικείμενο της συγγραφής αυτής είναι η «Επανάσταση» με την ευρεία έννοια, η διαδικασία, πάντοτε εν εξελίξει, που εγκαίνιασε η Γαλλική Επανάσταση. Ζούμε πάντοτε, συμπεριλαμβανομένων και των ιστορικών, με τους διχασμούς που είναι συνδεδεμένοι με αυτήν την τομή της ευρωπαϊκής ιστορίας, είτε την ερμηνεύουμε ως ένα τραύμα που προξενήθηκε σε μια πιθανή αρμονική εξέλιξη, είτε, αντίθετα, ως την αναγκαστική οδό των μετασχηματισμών, οδό σπαρμένη με βίαιες διακοπές, και κάθε φορά, με νέα ξεκινήματα.

Είναι αυτονόητο ότι η πολιτική κατάρρευση του κομμουνιστικού κινήματος στην Ε.Σ.Σ.Δ., μετά από εβδομήντα και πλέον χρόνια στην εξουσία, διάστημα κατά το οποίο ενίοτε έχαιρε μεγάλου κύρους, κρίθηκε ως η προσφορότερη στιγμή για τη δυναμική επανεμφάνιση των εχθρικών προς την «Επανάσταση» τάσεων, κάτι το αναπόφευκτο, αλλά πιθανώς για άλλη μια φορά, παροδικό. Ήρθε λοιπόν ο καιρός του «αναθεωρητισμού», όρος που μου φαίνεται ο πλέον κατάλληλος για να χαρακτηρίσει το ιστοριογραφικό ρεύμα εκείνων που καταφέρονται εναντίον της Επανάστασης και των επακολούθων της. Έτσι, οι «ιδέες του 1814» που κράδαιναν οι Πρώσοι θιασώτες του παλαιού καθεστώτος δεν συγκρούονταν μήπως με τις «ιδέες του 1789», όπως, άλλωστε, επρόκειτο να συμβεί αργότερα και με τις αρχές του φασισμού, όπως τις διατύπωνε ο Gentile στην *Enciclopedia italiana*:

Ρεβιζιονισμός ή Παλινόρθωση;

Το σύνολο της «αναθεωρητικής» ιστοριογραφίας συμμετέχει, κατ' εμέ, σ' ένα παρεμφερές εγχείρημα, ακόμα και όταν φαίνεται να ασχολείται με κάτι άλλο (με το φασισμό, με το Ολοκαύτωμα, με τη γερμανική ιδιαιτερότητα, με την Αντίσταση, ή, βεβαίως, με την Ρωσική Επανάσταση). Για να έχουμε μια συνολική αντίληψη αυτών των δεσμών, μπορούμε να ξεκινήσουμε από τις έρευνες που διεξήγαγε από τη δεκαετία του '60 ο Francois Furet σχετικά με τη Γαλλική Επανάσταση, έρευνες οι οποίες δεν ήταν και πολύ καινούριες από την άποψη των προϋποθέσεων στις οποίες βασιζόνταν (ο Furet επανακάλυπτε τις παραδοσιακές κριτικές της Γαλλικής Επανάστασης αποτιμώντας τις θετικά, ιδιαίτερα την ακραία περίπτωση του Augustin Cochin), είχαν όμως το προτέρημα ότι μας έκαναν να γνωρίσουμε καλύτερα την περίοδο που προηγήθηκε άμεσα της Γαλλικής Επανάστασης. Είναι χαρακτηριστικό το ότι τέτοιες εργασίες βρήκαν πλατιά απήχηση, ανοίγοντας μια διαμάχη (που απέχει πολύ από το να κλείσει) μόνον από τη στιγμή που διασταυρώθηκαν με την διαφορετικής προελεύσεως, κριτική, που οι «νέοι φιλόσοφοι» διατύπωναν από την πλευρά τους ενάντια στην αριστερά και το «πιστοποιητικό γεννήσεώς» της, την Επανάσταση των Ιακωβίνων. Η νέα ιστοριογραφία της επανάστασης, από την αρχή, ανήκε βασικά στην «αφηγηματική ιστορία»: τα βιβλία του Cobb (*The Police and the People* και *Death in Paris*) έγιναν αρχικώς αντιληπτά ως μετέχοντα σ' αυτήν την «επιστροφή στη διήγηση» της οποίας τη θεωρία είχε επεξεργαστεί ο Lawrence Stone (*Past and Present*, 1979). Σήμε-

ρα κατανοούμε καλύτερα ότι αυτή η συγκεκριμένη ανακατασκευή συνεπαγόταν μια αντιρωσική θεώρηση της επανάστασης που έτεινε προς την «αναθεώρηση». Την ίδια εκείνη στιγμή άρχισαν, στη Δυτική Γερμανία, να ξανααυξάνονται τα θέματα της «γερμανικής ιδιαιτερότητας»: δεν επρόκειτο πλέον για μια απλή αντίδραση στα κύματα των επιτακτικών αλλά και ενοχλητικών ερωτημάτων που έθετε η «αμφισβήτηση» σε μια Γερμανία που είχε ανοιχτούς λογαριασμούς με το παρελθόν της. Βεβαίως, ο Nolte, ο Hildebrand ή ο Hillgruber δεν φτάνουν μέχρι του σημείου να αρνηθούν το γεγονός του Ολοκαυτώματος, όπως ένας Faurisson, θύγουν όμως ένα ζήτημα, κεφαλαιώδες κατά την άποψή τους: τη σχέση με την «Επανάσταση». Ο ναζισμός δεν ήταν κατ' αυτούς τίποτα άλλο παρά μια απάντηση, αδικαιολόγητη όσον αφορά τα μέσα, αλλά πάντως μια απάντηση, ένα *posterius* σε σχέση με το *prius* που αντιπροσώπευε η «αξιακή εξόντωση» που πρότεινε η Ρωσική Επανάσταση. Το ενοχλητικό ζήτημα των φασισμών συσχετίστηκε και αυτό με την κεντρική θεματολογία της

«Επανάστασης», όταν ο André Glucksmann και ο Bernard-Henry Lévy αποτόλμησαν έναν προκλητικό παραλληλισμό μεταξύ Ροβεσπιέρου και Πολ Ποτ. (Δεν πρέπει να συγχέετε τον Χίτλερ, τον Στάλιν και τον Πολ Ποτ, απαντούσε ο Jürgen Kocka σε ένα άρθρο του δημοσιευμένο στα πλαίσια της περιφημής *Historikerstreit* ή διαμάχης των ιστορικών). Επρόκειτο στην πραγματικότητα για μια συσκότιση και για μια βεβαιωμένη συσχέτιση, νέο κρούσμα ενός συνηθισμένου τεχνάσματος που αφ' ενός μεν ελαχιστοποιούσε τη σημασία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου κρίνοντάς τον περιθωριακό, αφ' ετέρου δε τον θεωρούσε πραγματική αφετηρία αυτού που ο Nolte αποκαλεί, με μια διατύπωση εύστοχη όσο και πολεμική, «ο ευρωπαϊκός εμφύλιος πόλεμος». Η ευθύνη όμως για το διχασμό βαρύνει τις άρχουσες τάξεις των αντιμαχόμενων ι-

μπεριαλισμών, όπως απέδειξαν, από τις αρχές της δεκαετίας του '60, τα βιβλία του Fritz Fischer, που σήμερα έχουν παραγκωνιστεί από τον θορυβώδη «αναθεωρητικό» τύπο.

Από τη μίαν απόκρυψη στην άλλη.

Οι θέσεις όμως αυτές επάγονται επίσης και μίαν άλλη συσκότιση, που αντιπροσωπεύει για την έρευνα μια πραγματική οπισθοδρόμηση. Ανάγοντας το φαινόμενο του ναζισμού σε μίαν απλή αντίδραση στο μολοσεβικισμό, η «αναθεωρητική» ιστοριογραφία αφήνει στη σκιά σημαντικούς πολιτισμικούς παράγοντες, κυρίως το γεγονός ότι ο αντισημιτισμός και ο αντιμολοσεβικισμός, στα πλαίσια της χιτλερικής ιδεολογίας και πρακτικής, είναι δύο όψεις ενός ενιαίου σχεδίου, καθώς οι Εβραίοι παρουσιάζονται στο *Mein Kampf* στενά συνδεδεμένοι με τον «διεθνή μολοσεβικισμό». Από την άλλη πλευρά, ο αντισημιτισμός του Χίτλερ είχε πίσω του μια δεξιά πολιτισμική παράδοση παλαιά και βαθιά ριζωμένη στη τάξη των ευγενών. Τα θέματα αυτά μας τα υπέμνησε ο Arno Mayer, στο τελευταίο του έργο πάνω στην «τελική λύση», και είχαν αναπτυχθεί στον καιρό τους από τους Harry Pross και George Mosse στις εργασίες τους πάνω στην κοινωνία και την κουλ-

τούρα, εργασίες που παραμένουν ακόμα ιδιαίτερα ενοχλητικές για τα αβασάνιστα «αναθεωρητικά» θεωρήματα.

Για να είμαστε σαφείς: η ιστοριογραφία είναι από τη φύση της μια συνεχής αναθεώρηση. Ο Arno Mayer το γράφει στην εισαγωγή του: «Στο κέντρο της σύγχρονης ιδέας για την ιστορία, ένα αξίωμα: η ιστορική πρακτική και η ερμηνεία δεν είναι ούτε στατικές, ούτε συναινετικές». Νέα ερωτήματα, νέες υποθέσεις, όπως επίσης και η παρεμβολή νέων ντοκουμέντων και το άνοιγμα νέων αρχείων, έρχονται διαρκώς και αναζωπυρώνουν τη συζήτηση σχετικά με ό,τι έχει ήδη «εξιτορηθεί». Αυτό ισχύει για όλες τις περιόδους της Ιστορίας: για τις Σταυροφορίες (ας αναλογιστούμε τον αντίκτυπο της δημοσίευσης των εργασιών των Αράβων ιστορικών που είναι αφιερωμένες σε αυτό το θέμα), όσο και για τη «χριστιανική» κατάκτηση του Νέου Κόσμου, και ισχύει ακόμη περισσότερο, κατά γενικό κανόνα, για την κατανόηση του ιστορικού ρόλου της Δύσης στους νεότερους χρόνους,

εφόσον η Δύση είναι ταυτόχρονα ο μεγάλος «επιτιθέμενος», με την έννοια που έδινε στη λέξη ο Toynbee (*The World and the West*), και ο κάτοχος ενός κεφαλαιώδους μέρους των υπάρχοντων αρχείων. Εδώ έγκειται ίσως και η πιο σωστή εξήγηση των δύσκολων σχέσεων που διατηρεί η Δύση με την Ιστορία.

Μετάφραση από τα γαλλικά: Σαπφώ Διαμάντη-Αγγελίδη

*Ο Luciano Canfora διδάσκει κλασική φιλολογία στο Πανεπιστήμιο του Μπάρι και διευθύνει το περιοδικό *Quaderni Storici*. Έχει κάνει σπουδές στην ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, καθώς και στη νεότερη ιστορία. Δύο βιβλία του έχουν δημοσιευτεί στα ελληνικά: *Η Χαμένη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1989 και *Ελληνισμός: Ερμηνεία της αλεξανδρινής εποχής*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1989.

✂ **ΓΡΑΦΤΕΙΤΕ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ ΣΤΗ**

Νέα Οικολογία 10 ΧΡΟΝΙΑ!

Μαυρομιχάλη 39, 106 80 ΑΘΗΝΑ, Τηλ.: 3619837

Με κάθε ΝΕΑ συνδρομή, ΔΩΡΟ τα τεύχη μιας χρονιάς. Λήξη προσφοράς: 31/12/95.

Όνοματεπώνυμο _____
Διεύθυνση _____ Τ.Κ. _____
Πόλη _____ Τηλέφωνο _____

Επιθυμώ να πληρώσω: ☐ με ταχυδρ. επιταγή (1.000 δρχ. επιπλέον για τα έξοδα αποστολής του δώρου μου)
☐ μετρητοίς στα γραφεία της Ν.Ο., 9.00-15.00 μ.μ. καθημερινά.

(ταχυδρομήστε μας το παρόν κουπόνι)

Συνδρομές: 5.500 δρχ. (εσвт.), 4.500 (φοιτητ.), 7.000 (εξωτ.) 9.000 (υπηρεσιών)

LIBER

ΣΥΓΧΡΟΝΑ 95 ΘΕΜΑΤΑ

των το βήμα κοινωνικών επιστημών

Π. Τερλεξής : Ο μύθος του ελεύθερου χρόνου

Α. Γεωργιάς : Η κοινωνιολογική θεωρία του Touraine

Ζ. Πρυνεντύ : Για μια απολογητική κοινωνιολογία του Χριστιανισμού

Μ. Καίλα,
Ε. Θεοδωροπούλου-
Καλογήρου : Εκδημοκρατισμός της εκπαίδευσης

Γ. Καραφύλλης : Παιδεία και κοινωνικοί αποκλεισμοί

Κ. Αναγνωστόπουλος : Αριστοποίηση και ορθολογικότητα στην οικονομική θεωρία

Δ. Βλάχος : Ξένες επενδύσεις στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη μετά το 1989

Προτάσεις : Πανεπιστημιακά συγγράμματα
Επιμορφωτικά σεμινάρια

Βιβλιοκριτικές

ΤΕΥΧΟΣ 15 – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1994